

Osmanlı Döneminden “Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme” ve Nöroşirürji ile İlgili Bölümleri

The “Surgical Treatise by an Unknown Author” From the Ottoman Era and Its Chapters Related to Neurosurgery

ÖZ

AMAÇ: Bu incelemede Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yazılmış pek çok cerrahname arasında yer alan 1500 yılları civarında kaleme alınmış olan Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme'nin nöroşirürji ile ilgili bölümlerinin tanıtılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM ve GEREÇ: Türk Tıp Tarihi literatüründe Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme olarak bilinen kitabın halen iki nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 729 numarada kayıtlı olan nüshadır. Diğeri ise Kitâb-ı esbâbü'l-alâmât cerrâhnâme adını taşımakta olup Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 814/1 de Muhtelit adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Bu çalışmada eserin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 729 numaralı nüshası kullanılmıştır. Eserin nöroşirürji ile ilgili kısımlarının transkripsiyonu yapıldıktan sonra günümüz Türkçesine çevirisi sunulmuş ve tartışılmıştır.

BULGULAR: Eser üzerinde yapılan incelemeler Cerrâhnâme'nin fonetik (sesbilim), morfolojik (yapıbilim) ve leksikolojik açılardan eski Anadolu Türkçesinden, klasik Osmanlıcaya geçiş döneminde yazıldığını göstermektedir. Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshası olan Cerrâhnâme'nin son sayfasında eserin 910 H/ 1504 tarihinde tamamlandığı yazılıdır. Cerrâhnâme'nin doksan sekizinci, yüz yedinci, yüz on üçüncü, yüz yirmi beşinci ve yüz yirmi altıncı bölümleri nöroşirürji alanını ilgilendirmektedir.

SONUÇ: Yazarın ilgili konuları zamanının önde gelen eserlerinden özetleyerek bir çeşit “el kitabı” olarak adlandırabileceğimiz bir şekilde dönüştürdüğü ve döneminin hekimleri için pratik kullanıma sunduğu söylenebilir. Ayrıca çağdaşı olan diğer cerrahnamelerle de bilgi ve uygulama açısından paralellik göze çarpmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cerrahname, Nöroşirürji tarihi, Tıp tarihi, Türk tıp tarihi, Yazarı bilinmeyen cerrahname

ABSTRACT

AIM: In this work we aimed to introduce the chapters related to neurosurgery of the Surgical Treatise by an Unknown Author that is among various surgical treatises written during the periods of Seljuk and Ottomans.

MATERIAL and METHODS: Currently only two original copies of this treatise exist. One of these copies is registered by the number 729 in the Library of Istanbul Archeology Museum. In this work, the chapters regarding neurosurgical field were studied from this copy. The sections were firstly transcribed into the Latin alphabet and then translated into contemporary Turkish language.

RESULTS: In the last page of the copy it was stated that the book was completed in 1504. Five chapters of the treatise include neurosurgical subjects.

CONCLUSION: In this treatise, the unknown author summarized neurosurgery-related subjects, which were obviously obtained from previous leading authors' works, to produce a handbook for practical purposes. The treatise was comparable to the contemporary medical works of that particular time, by means of the knowledge and practical purposes it bears.

KEY WORDS: Cerrahname, History of neurosurgery, History of medicine, History of Turkish medicine

Ahmet ACIDUMAN¹

Uygur ER²

Deniz BELEN³

¹ S.B. Etik İhtisas Hastanesi, Nöroşirürji Kliniği, Ankara

^{2,3} S.B. Dışkapı Yıldırım Bayezit Eğitim ve Araştırma Hastanesi, II. Nöroşirürji Kliniği, Ankara

Geliş Tarihi : 11.09.2007

Kabul Tarihi: 22.10.2007

Yazışma adresi:

Ahmet ACIDUMAN

Tel : 0312 223 98 17

E-posta : ahmetaciduman@yahoo.com

GİRİŞ

Anadolu'da yazı dilinin Türkçeleşmeye başlaması 13. yüzyılın sonlarında başlamışsa da, Selçukluların yıkılıp Farsçanın resmi dil olmaktan çıkması sonrası bilimsel eserlerin Türkçe olarak yazılması ancak 14. yüzyılın sonunda başlamış ve sonraki yüzyıllarda da sürmüştür.

1308'den sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu'da ortaya çıkan beylikler döneminde, bu feodal beylerin kendi öz dilleri olan Türkçeden başka dil bilmemeleri nedeniyle, kendilerine ithaf edilen eserler arasında bulunan tıbbî yazmaların da Türkçe olarak kaleme alındıkları görülmektedir (10).

Bu dönemde ve devamı olan Osmanlılar zamanında yazılmış pek çok tıbbî eser arasında cerrâhnâmeler de vardır. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun 1465'de Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'si ile, Cerrah İbrahim'in Sultan II. Bayezid'in Mora Seferi (1498-1502) sırasında Moton Kalesi'nin fethi (1500) sırasında bulunduğu Çindar adlı Yunanca ve Süryanice kitaptan Türkçeye çevirerek yazdığı Alâ'im-i Cerrâhîn adlı kitap bu dönemin önemli yapıtları arasındadır (3,11). Alâ'im-i Cerrâhîn'le yakın dönemlerde kaleme alınmış olan ve makalenin konusunu oluşturan Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme de bu dönemin önemli yapıtlarından birisidir.

Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme

Türk Tıp Tarihi literatüründe Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme olarak bilinen kitap Prof. Dr. Şehsuvaroğlu tarafından bulunmuştur. Eserin halen iki nüshası bilinmektedir. Bunlardan ilki İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 729 numarada kayıtlı olan nüshadır. İkincisi ise Kitâb-ı esbâbü'l-alâmât cerrâhnâme adını taşımakta olup Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 814/1 de Muhtelit adıyla kayıtlı bulunmaktadır (12).

Cerrâhnâme'nin girişinde bu kitabı yüz otuz dört bölüm üzerine oluşturduğunu belirten yazar, hem kendisinden önce gelen yazarların, hem de çağdaşı olan yazarların eserlerinden yararlanarak gücünün yettiğince bu eseri yazdığını bildirmektedir (Şekil 1) (9).

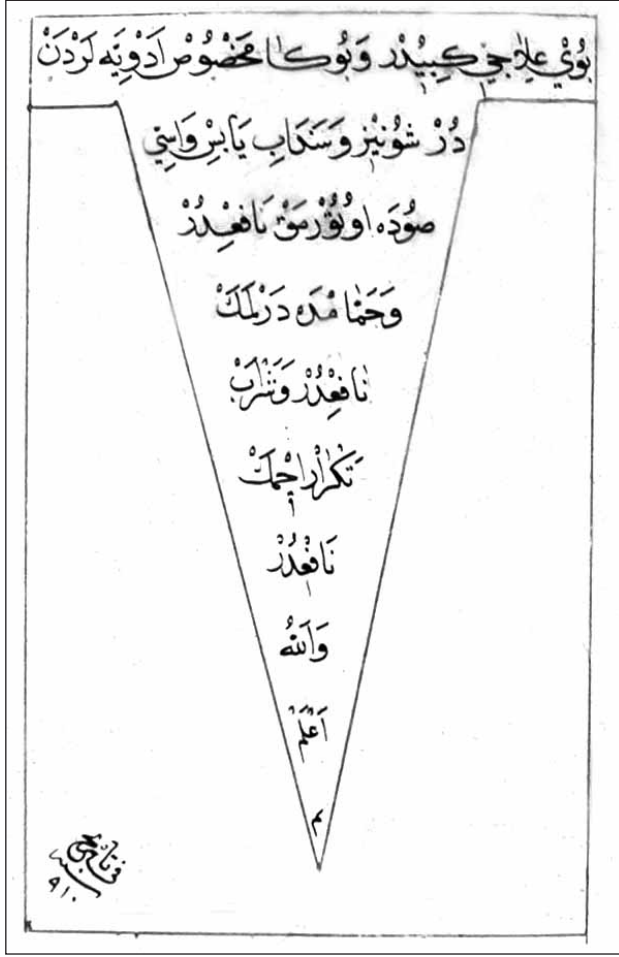
Yıldırım (12) eser üzerinde yaptığı incelemeler sonrası Cerrâhnâme'nin fonetik (sesbilim), morfolojik (yapıbilim) ve leksikolojik açılardan eski Anadolu Türkçesinden, Klasik Osmanlıcaya geçiş döneminde yazıldığı sonucunu çıkarmıştır.

Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshası olan Cerrâhnâme'nin son sayfasında eserin 910 H/ 1504 tarihinde tamamlandığı yazılıdır (Şekil 2) (9). Yıldırım bu bilgiye ve her iki nüshanın da daha önce yazılmış bir nüshanın kopyası olduğu fikrine dayanarak Cerrâhnâme'nin 1490 yılı civarında yazıldığı sonucuna ulaşmaktadır (12).

Nöroşirürji ile ilgili konular açısından ele alındığında, Cerrâhnâme'nin doksan sekizinci bölümü "sinirde olan yaralar, ayrılma ve şişlikler" hakkındadır. Yüz yedinci bölüm "baş kemikleri kırıldığında nasıl tedavi ederler" başlığını taşımaktadır. Yüz on üçüncü bölüm "omurga

Şekil 1: Başlıkta "Hazâ Kitâb-ı Cerrâhnâme" ibaresi görülmektedir. Yazının kitabı ile ilgili olarak: "bu risâle-i yüz otuz dört fasl üzerine tertib itdim mütekaddimîn ve müt'e'ahhirîn kelâmından ba'zısın kudret yetdikce beyân itdim ümîd vardır ki emri cerâhatde bu risâle ile intifâ' ideler" yazısı okunmaktadır. Aynı sayfada, üstte, farklı zamanda düşüldüğü anlaşılan bir notta: "ömrümün hâsılı rûhum gibidir mecmû'm, korkarım pek ölüncek nâdâna düşer mecmû'm, 'izzetin hakk-cûn senden umarım yâ rabb, bendeni hayr ile yâd iden yârâna düşür mecmû'm, sene 1263 H (1846/1847)" okunmaktadır.

Şekil 2: Eserin sonunda, "Fî târîh sene 910" yazısı okunmaktadır.

kemiklerinin kırılması" hakkındayken, yüz yirmi beşinci bölüm "omurgaların çıkması" nı ve yüz yirmi altıncı bölüm de "kuyruk omurgalarının çıkmasını" bildirmektedir.

Aşağıda eserin nöroşirürji ile ilgili kısımlarının transkripsiyonu yapıldıktan sonra günümüz Türkçesine çevirisi sunulmaktadır. Bu çeviri için Cerrâhnâme'nin İstanbul Arkeoloji Müzesi 729 numarada kayıtlı bulunan nüshasından yararlanılmıştır. Eser hareketli nesih yazısı ile yazılmış olup, her sayfada 11 satır bulunmaktadır.

Doksan sekizinci bölüm.

Sinirde olan yaralar ve ayrılmalar ve sinirde olan şişlikleri bildirir.

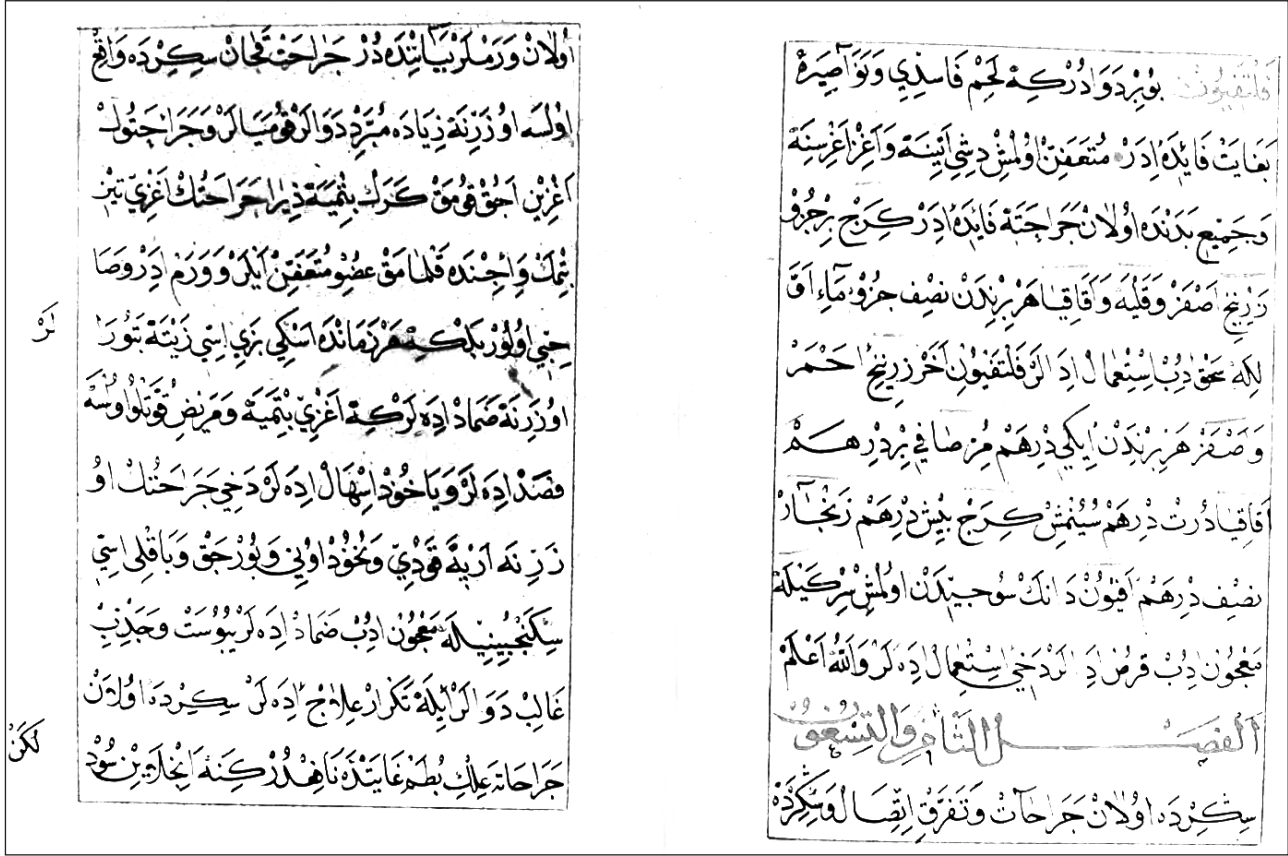
Her ne zaman yaralar sinirde ortaya çıkarsa üzerine çok soğutucu ilaçlar koymasınlar. Yaranın ağzını açık bırakmak gerekir, çünkü yaranın ağzının çabuk kapanması ve içinde kalması uzvu çürütür,

şişirir ve sahibi ölür. Belki her zaman eski bezi sıcak zeytinyağına batırsınlar, üzerine yakı yapsınlar ki ağzı kapanmasın. Hasta kuvvetli ise, kan alsınlar ya da ishal yapsınlar. Yine yaraların üzerine arpa kavutu (kavrulmuş arpa), nohut (Lat. Cicer arietinum) unu ve burçak (Lat. Vicia sativa) ve baklayı sıcak sikencübin (bal ile sirke karışımından meydana gelen şerbet) ile macun yapıp yakı yapsınlar. Kuruluşu ve çekiciliği fazla olan ilaçlarla tekrar tedavi yapsınlar. Sinirde olan yaralara butam (Terebentin Lat. Pistacia terebinthus) sakızı çok yararlıdır. Yine onun gibi süt [de yararlıdır]. Ama süt ve yine onun gibi ferfiyun (Lat. Euphorbia officinalis), haltî (şeytan teresi, Lat. Ferula assafoetida), câvşîr (Lat. Opponax chironium kökünün sakızı) ve sekbinec (Lat. Ferula persica) [gibi] sıcak sakızlar gülyağı ile, zeytin yağı ile ve burçak unuyla ya da bakla unuyla merhem olmuş olsunlar. Ne zaman yarayla [birlikte] şişlik olmasından korkarlar, çekici hamurdur: Arpa unu, bakla unu ve gül suyunu bir araya getirip zımad (merhemli sargı) yapsınlar. Yine zeytinyağı ile, mum ile, ratinec ile ve zift (Kara sakız, Lat. Pix nigra) ile merhem yapmak faydalıdır. Yine Galen'in ilacı yararlıdır. Sıfatı: Bal mumu (Lat. Cera alba), ratinec, ferfiyun ve zift her birinden bir kısım, zeytinyağı iki kısım. Bir Galen ilacı da yara olmuş sinirde şişlik olursa: kalkadis (demir sülfat ya da bakır sülfat) bir ve çeyrek (1 1/4) dirhem (eski okkanın dört yüzde biri), zâc (demir sülfat) dokuz buçuk ve çeyrek (9 3/4) dirhem, tûbâl-i nuhâs (bakır tozu) yirmi iki buçuk dirhem, kündür (Lat. Boswellia thurifera'nın sakız ve reçinesi) on beş dirhem, barzed on dirhem, mum yetmiş dirhem, zeytinyağı doksan dirhem, sirke iki ve çeyrek (2 1/4) ratl (bir litre kadar olan bir sıvı ölçüğü). Kuru ilaçları sirkeyle on gün dövüp yumuşatsınlar. Eriyecek ilaçları eritsinler ve soğutsunlar ve tamamını merhem olana kadar karıştırsınlar ve kullansınlar. Sözü'nün kısası yara olan siniri soğuktan sakınsınlar. Ağzının kapanmasından da sakınsınlar. Her gün kuruluşu çok olan ilaçlar koysunlar. Birçok gün üzerine sıcak zeytinyağı koysunlar. Şişlik işareti olursa ishal yapsınlar (Şekil 3) (9).

Yüz yedinci bölüm.

Baş kemikleri kırıldığında nasıl tedavi etsinler onu bildirir.

Zaman olur başın yarılması gizli olur, zaman olur açık olur. Bazen bir parça kemikte olur ve bazen birçok kemikte genel olur. Zaman olur bir tarz ile yarılr, kemik dışarı da çıkmaz, içeri de girmez. Zaman olur baş yarılr, bazı kemikler dışarı çıkar ve

Şekil 3: "el-fasl es-sâmin ve't-tis'ûn sinirde olan cerâhât ve teferruk-ı ittisâl ve sinirde [varak 110b] olan veremler beyânındadır [varak 111a]" başlıklı sinir yaralanmalarının anlatıldığı bölümün başlangıcı ve devamı.

bazen de baş yarılır kemik içeri girer. Bazen baş geniş yarılır hatta beynin bazı örtüsü görünür ve şişlik de olur. Zaman olur o durumda kemik birçok parça olur ve sert zara yetişir. Zaman olur kemik bütün dururken içeriye doğru ezilir. Nitekim gümüş çanak ya da kalay çanak üzerine katı nesne dokunur [gibi]. Zaman olur baş yarılır, deri de yarılır. Zaman olur deri yarılmaz. Her ne zaman baş yarılır, zara zarar gelmezse, bu kötü işaret değildir. Ama ne zaman kemik zara basarsa ya da yaralarsa şişlik ve spazm ortaya çıkar, zaman olur sekte de ortaya çıkar. Her ne zaman kemiği yine yerine kaldırsalar, eğer sekte dahi olmuşsa [bile], derhal his geri döner. Sözün kısası kemiğin durumuna bakılsın. Eğer başı yarılmış ve deri de yarılmışsa görerek bilinir. Her ne zaman yarık içeriye nüfuz eder ama örtüye yetişmezse, yaranın şişliği ve sıcaklığı çok fazla değildir. Nemi az akar ve irini de olgundur. Eğer örtüye yetişirse, şişlik, ateş ve çok fazla ağrı da ortaya çıkarsa ve kemiğin rengi de bozulursa ve olgunlaşmamış, ince irin akarsa, o yeri tedavi

etsinler. Hastaya karışma, bayılma, spazm olur ve kusmazdan önce eğer bu dediklerimiz gelirse tedavi etmesinler. Çünkü ölüm bellidir. Şimdi baş yarıldığı zaman ve hastanın da kemik çıkarmaya gücü varken, on dördüncü gün yüzün olmaz, tedaviye girişilmelidir. Eğer zaman yaz günü olursa yedinci günden önce yapsınlar. Eğer yarıldığı zaman kemiği çıkarırlar ve tedavi ederlerse de faydalı olur. Baş kemiğini çıkarmaya eskiler yol bildirmişlerdir. Bazısını biz de bildirelim. Önce hastaya kafasının üzerine yatmasını ve kulağına pamuk tıkamasını emretsinler. Ondan sonra iki kişiye başın derisini haç şeklinde çizmelerini emretsinler. Bir tarafı yanığa uygun ve bir tarafı çaprazına olsun. Dört taraftan deriyi kaldırınsınlar hatta kemik görünür olsun. Eğer kemik ince olursa kessinler, eğer kalın olursa kemiğin etrafını detsinler. Ama delecik aletin zara yetişmemesine dikkat etsinler. Tamamını deldikten sonra, her iki deliğin arasını kesecek alet ile kessinler, kemiği çıkarsınlar. Eğer kemik parçacıkları da kalmışsa minkaşla ya da elle çıkarsınlar. Yine zar ile

kemik arasına sayfa koyup, ondan sonra kessinler, zara zarar gelmesin. Her ne zaman kemiğin tamamı çıktığında, keten bezi eskisini gül yağı ile bulayıp üstüne koysunlar. Ondandır bir eski daha hazırlayıp, gül yağı ve şaraba batırıp yaranın tamamının üzerine koysunlar ve hepsini sarsınlar. Şişlik olmasın ve madde gelmesin diye etrafına soğuk nesnelere sürsünler. O sarılan eskide gül yağını eksik etmesinler. Her üç günde bir çözsünler, mesh etsinler. Üzerine bitirici ilaçlar koysunlar. Örtüyü takviye edici ve nemi kurutucu ilaçlar koysunlar. Eğer öncesinde, sonrasında ve yaz gününde de olsa, baş yarığını soğuktan sakınsınlar ve üzerine gül yağı ya da gül yağını zeytinyağı ile akıtsınlar. Zaman olur kemiği çıkardıktan sonra örtüde şişlik ortaya çıkar. Sebebi örtüde kemik parçası kalmasıdır. Ya soğuk aldirmek ya da sıkı sarmaktır. Ya da yemeği çok yemektir. Şimdi eğer hastanın kuvveti yeterliyse kan almak, ishal etmek ve gıdayı az yemek gerekir. Eğer kemik parçası kaldıysa çıkarsınlar. Eğer soğuk aldıysa gül yağını ısıtıp, damlatsınlar. Eğer sıkı bağlanmışsa, yumuşak bağlasınlar ve soğuk tabiatlı

nesnelere sürsünler. Eğer sen bu uzva, o kemiği demirle tedavi (cerrahi) yaptığında beynin zarı kararır o hastadan ümidini kesersin (9).

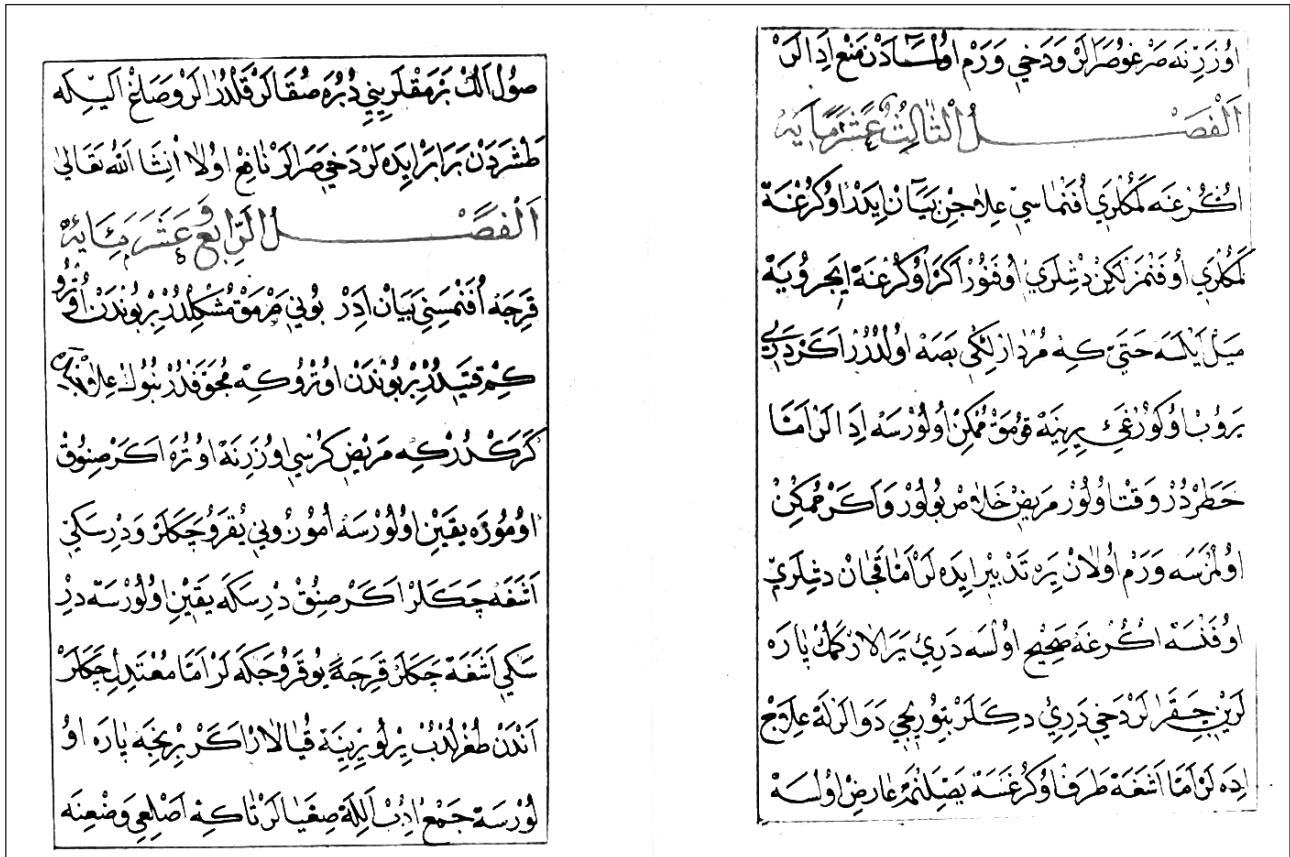
Yüz on üçüncü bölüm.

Omurga kemiklerinin kırılmasının tedavisini bildirir.

Omurga kemikleri kırılmaz ama dişleri kırılır. Eğer omurga içeriye meyil ederse hatta omuriliğe basarsa öldürür. Eğer deriyi yarıp, omurgayı yerine koymak mümkün olursa, yapsınlar ama tehlikelidir, zaman olur hasta kurtulur. Eğer mümkün olmazsa, şişlik olan yere tedavi yapsınlar. Her ne zaman dişleri kırılırsa ama omurga sağlam olursa, deriyi yarsınlar, kemik parçalarını çıkarsınlar ve deriyi diksinler. Bitirici ilaçlarla tedavi etsinler. Ama aşağı taraf omurgasına yassılanma olursa, sol elin parmaklarını makata soksunlar, kaldırsınlar ve sağ el ile dışarıdan beraber yapsınlar. Sonra sarsınlar. Allah'ın izniyle faydalı olur (Şekil 4) (9).

Yüz yirmi beşinci bölüm.

Omurgaların çıkmasını bildirir.

Şekil 4: "el-fasl es-sâlis ve aşer mi'a onurga kemikleri ufanması ilâcın beyân ider" başlıklı omurga kemikleri kırıklarının anlatılan bölümünün bulunduğu sayfalar [varak 131b-132a].

Dışarıya çıktığı zaman omurilik sıkışmaz ve sinirler incinmez. Bunun tedavisi küz (kambur) tedavisi gibidir. Nitekim Hipokrat öyle söyler. Zaman olur, hastayı tahtaya sararlar, bedenini yukarı taraftan ve aşağı taraftan çekerler. Bir tahtayı arkası üzerine koyarlar ve basarlar, yanı yerine gelsin. Sahib-i Muhtar "bu şekilde tedavi eden hiç kimseyi biz görmedik" der. Ama boyun omurgalarından ya da aşağıdan birisi çıktığı zaman kişi ölür. Çünkü kısılmayla nefes tutulur. Yine onun gibi sırt omurgaları çıkarsa ya omurilik harap olur ya da sıkışır. Her durumda duyu ve hareket düşmüş olur, çünkü sinirler ondan çıkar. Ondan sonra hasta ölür. Eğer aşağı taraf omurgaları çıkarsa, yukarılardan kolaydır. Ama elbette sinirlere zarar verir, idrar yolunun durumunu bozar. Zaman olur iki yolu birlikte tutarlar, sahibini hayra ulaştırmaz (9).

Yüz yirmi altıncı bölüm.

Kuyruk omurgalarının çıkmasını bildirir.

O omurga kuyruk üzerinde çıktığı zaman

görecik ve elle bilinir. Hasta dizini bükmede zorluk çeker. Tedavi. Cerrahın orta parmağını hastanın makatına sokması, hatta o yere varması gerekir. Ondan sonra dışarıya bassın ve bir eliyle dışarıdan sıvazlasın, hatta beraberleştirsın. Ondan sonra zımad (merhemli sargı) yapıp bağlasın. Hasta gıdayı az yesin, hatta her zaman dışkılamak gerekmesin. Her ne zaman sertlik o yere gelirse yağlarla yumuşatsınlar ve üzerine natüller (bir ilacı kaynattıktan sonra, bir parça bez ya da pamuğu o suyla ıslatıp, hasta olan uzuv üzerine sıcak olarak koymak) yapsınlar (Şekil 5) (9).

TARTIŞMA

Cerrâhnâme döneminin tıp paradigması olan humoral patoloji esaslarına göre yazılmış bir kitaptır. Semptomlar hastalık olarak kabul edilmekte, etioloji ile akut ya da kronik olmalarına göre tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Döneminin diğer kitaplarında görüldüğü gibi hastalıklar "baştan ayağa" doğru sıralanmaktadır (12).

Şekil 5: "el-fasl el-hâmis ve 'işrûn mi'a onurgalar çıkması beyânındadır" başlıklı omurga çıkıklarının anlatıldığı bölüm ve devamında kuyruk omurgaları çıkığının anlatıldığı "el-fasl el-sâdis ve 'işrûn mi'a kuyruk omurgaları çıkarmasını beyân eder" başlıklı bölümün bulunduğu sayfalar [varak 141b-142a].

Yazarı bilinmeyen Cerrâhnâme'nin sinir yaralanmaları ile ilgili doksan sekizinci bölümü incelendiğinde sinir yaraları hakkında her hangi bir sınıflama girişiminde bulunulmadığı görülmektedir. 'Yaranın soğutucu ilaçlardan uzak tutulması' önerisi, Hipokrat'ın Aforizmalar'da (7) ve İbn Sînâ'nın da Kânûn'da (8) andıkları gibi sinirin soğuk nesnelere uzak tutulması önerileriyle örtüşmektedir. Yara ağzının hemen kapanmasının engellenmesi de İbn Sînâ'da gördüğümüz önerilerden birisi olmakla birlikte, yazarın kendisinden önceki yazarlardan yararlandığı iddiasına karşın, ilk kez İbn Sînâ tarafından önerilen enine olan sinir kesilerinde primer sütür yapılması uygulamasına (1,8) adı geçen bölümde rastlanmamaktadır. Yara yerinin şişmesini engellemek amacı ile kan alınması önerisinin yanında, pek çok ilaç tedavisi uygulaması ile sinir yaralarının iyileştirilmesi girişimi görülmektedir. Galen'e atfedilen ve İbn Sînâ tarafından da anılan "Galen İlacı" (8) Cerrâhnâme'de de görülmektedir. Bunun yanında çeşitli ve ayrıntılı lokal ilaç tarifleri verilmiştir ve şişlik gelişirse hastayı ishal yapmanın önemi üzerinde de durmuş ve bunu tekrarlayarak yazmıştır.

Baş kemiklerinin kırılması hakkında yazılan bölüm kafatası kırıklarını sınıflama girişimi ile başlamaktadır. Buna göre kırıklar ya gizli ya açık olur. Bazen bir parça kemikte olurken, bazen de pek çok kemikte olabilmektedir. Bazen kemik kırılır fakat dışarı da çıkmaz, içeri de girmez (lineer fraktür veya nondeplase parçalı kırık), bazen dışarı çıkar, bazen de içeri girer (depresyon fraktürü). Bazen kırık geniş olur ya da parçalı olur ve beynin örtüsü (dura mater) görünür. Bazen de kırılma olmadan çökme olur (ping-pong depresyon fraktürü). Ping pong tipi çökme fraktürü Ali Abbas (5) ve Zehrâvî'de (4) varken İbn Sînâ'da yoktur (8). Bu kırıklar olurken deride yaralanmalar ve şişmeler eşlik edebilir ya da etmeyebilir.

Bu sınıflamadan sonra kırık sonucu örtüye (dura mater) zarar gelip gelmediği önemli bir nokta olarak görülmektedir. Yazar örtünün zarar görmediği durumları tehlikesiz olarak addederken, örtüye basan ya da örtüyü yaralayan durumlarda şişlik (ödem) ve teşennüc (spazm) olabileceğini bazı durumlarda ise sekte görülebileceğini bildirmektedir. Kemiğin kaldırılması ile duyunun geri döneceği belirtilmekte ve bu şekilde cerrahi girişim önerilmektedir. Bu öneriler hem Ali bin

Abbas el-Mecusî'nin Kitâbü'l-Melik (Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbiyye)'inde de hem de İbn Sînâ'nın Kânûn'unda vardır (5,8). Kış gününde on dört gün ve yaz gününde yedi günden önce cerrahi yapılması önerisi, Ali Abbas (5)'in yanı sıra, Hipokrat (7), Zehrâvî (4), İbn Sînâ (8)'da bulunmaktadır (1). Cerrahi girişimin baş yaralanmasını takiben yapılması ise daha iyi olarak değerlendirilmektedir.

Cerrahi tedavinin nasıl yapılacağı Ali Abbas ve İbn Sînâ'daki tanımlamalarla aynıdır. Derinin haç şeklinde kesildikten sonra sıyrılarak, kemiğin eğer ince ise kesilmesi, eğer kalın ise etrafında delikler açılarak çıkarılması, duranın korunması ve ona zarar verilmemesi, küçük kemik parçalarının özenle temizlenerek bunlar çıkarılırken duraya azami dikkat gösterilmesi önemli cerrahi prensiplerdir. Kemik çıkarıldıktan sonra pansuman yapılması ve yaranın soğuktan korunması cerrahi sonrasının önerileri arasındadır (5,8).

Bazen cerrahiden sonra örtüde (dura mater) ortaya çıkabilen şişliğin (ödem? subdural ya da intraserebral kanama?) sebepleri sayılmış ve bunlara yönelik tedavi girişimleri sıralanmıştır. Burada görülen ve Ali Abbas'ın kaynak olarak alındığını gösterebilecek en önemli fark İbn Sînâ'nın Kânûn'unda en son olarak zarı şişiren gizli bir sebebin ortaya çıkması olarak verilen bilgidir (8). Ali Abbas'ta böyle bir bilgi yoktur (5). Diğer nedenler ise İbn Sînâ'nın sıraladığı nedenlerle aynıdır.

Omurga kemiklerinin kırılması konusunda omurga kemiklerinin kırılmasından çok dişlerinin (spinoz process) kırılabileceği belirtilmektedir. Omuriliğe basan kırıkların öldürücü olabileceği söylenmiştir. Omurganın kırılan arka elemanlarının derinin yararak çıkarılması ve derinin dikilmesi önerisi günümüzün laminektomi anlayışı ile örtüşmektedir ve kaynağı Ali Abbas'tır (6). Kuyruk kemiği kırıklarında önerilen düzeltme yöntemi de günümüzde halen geçerlidir. Bu öneriler çağdaş diğer bir cerrahname olan Alâ'im-i Cerrâhîn'de de mevcuttur (3).

Omurga çıkıkları konusunda dışarı olan çıkıkları (kifotik) ele almıştır. Bu şekilde olan çıkıklarda omuriliğin basıya maruz kalmayacağı belirtilmektedir. Yazar, bu çıkıkların düzeltilmesi için Hipokrat'ın önerdiği yöntemi söyledikten sonra, sâhib-i Muhtâr'ın bu şekilde düzeltme yapan kimseyi görmediğini söylemektedir. Ali Abbas'ın Kitâbü'l-Melik'inde ve İbn Sînâ'nın Kânûn'unda

Hipokrat'tan alınan bu tek tedavi önerisi aynen vardır (5). Boyun omurlarının çıkması sonucu hastanın solunum durması nedeniyle öleceği bilgisi de Kânûn'da bulunmaktadır (2). Kitâbü'l-Melik'te ise boyun çıkıklarında yalnızca ölüm olacağı belirtilmiş ama sebebi açıklanmamıştır (5). Sırt omurlarının çıkması sonucu da omuriliğin harap olup, hareket ve duyunun kaybolacağı, idrar ve gaita çıkışının etkileneceği ve hastanın da bu nedenle öleceği söylenmektedir. Daha aşağıda olan kırıkların ise biraz daha iyi seyirli olabileceği belirtilmiştir. Böylece seviyelere göre bir sınıflama yapılmaya çalışılmış ve bu sınıflamanın daha çok klinik yönü vurgulanmıştır. Bu bilgiler de hem Kânûn'da hem de Kitâbü'l-Melik'de bulunmaktadır (2,6). Ama bu konunun tedavisinde İbn Sînâ'nın Kânûn'unda Hipokrat'tan farklı olarak sunduğu bazı tedavi seçeneklerinden her hangi bir öneri getirilmemiştir.

Yıldırım (12)'in kitabın tümü üzerine yaptığı araştırma yazarın Bukrat (Hipokrat) (M.Ö. 460-370), Calinos (Galen) (129-200), Muhammed bin Zekerriyya (er-Râzî) (865-925), Ebû Ali (İbn Sînâ) (980-1037), İbn Hubal (1117-1213) ve sahib-i Muhtar gibi isimlerin kitaplarından yararlandığını göstermiştir. Yıldırım (12) sâhib-i Muhtar deyimi ile, Kitâbü'l-Muhtârât fî't-Tıbb adlı eserinin olması sebebiyle İbn Hubal'ın kastedildiğini ileri sürmektedir.

Nöroşirürji ile ilgili bölümler ele alındığında yukarıda sayılan isimlerden Galen ve sâhib-i Muhtar adları ile karşılaşmıştır. Konuların incelenmesi ve karşılaştırılması Ali Abbas ve İbn Sînâ'nın da kaynak olarak kullanıldıklarını göstermiştir.

SONUÇ

Cerrâhnâme'nin nöroşirürji ile ilgili kısımlarının incelenmesi yazarın kafa kırıkları konusunda Kitâbü'l-Melik'i baz aldığını göstermektedir. Cerrâhnâme'deki bu bölüm Kitâbü'l-Melik'teki ilgili bölümün neredeyse birebir bir özetidir. Omurga kırıkları konusunda da Kitâbü'l-Melik ön plandadır. Ancak İbn Sina ve Galen'in eserlerinden de faydalanmış olduğuna dair kuvvetli ipuçları göze çarpmaktadır. Yazarın ilgili konuları zamanının

"tekxtbook"ları olarak nitelendirebileceğimiz kitaplardan özetleyerek bir çeşit "el kitabı" olarak adlandırabileceğimiz bir eser şekline dönüştürdüğü ve döneminin hekimleri için pratik kullanıma sunduğu söylenebilir. Ayrıca çağdaşı olan diğer cerrahnamelerle de bilgi ve uygulama açısından paralellik göze çarpmaktadır.

Teşekkür

Kaynak olarak kullanılan Ali ibn 'Abbâs el-Mecûsî'nin Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbiyye adlı Arapça yazılmış eserinin nöroşirürji ile ilgili bölümlerinin Türkçe'ye çevirilerindeki katkılarından dolayı Sayın Ali Çakır'a teşekkürlerimizi sunarız

KAYNAKLAR

1. Aciduman A: İbn-i Sina, Ebu'l-Kasım Ez-Zehravi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin eserleri ışığında 11. ve 18. yüzyıllar arasında nöroşirürji (Doktora tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005: 235-236, 274
2. Aciduman A, Belen D, Şimşek S: Management of spinal disorders and trauma in Avicenna's Canon of Medicine. Neurosurgery 59: 397-403, 2006
3. Aciduman A, Er U, Belen D: Cerrah İbrahim ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in nöroşirürji ile ilgili bölümleri. Türk Nöroşirürji Dergisi (Basımda)
4. Albucasis: On Surgery and Instruments, A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary (trans: Spink MS, Lewis GL.), London: The Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973: 698-711
5. 'Ali ibn 'Abbâs el-Mecûsî: Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbiyye, cilt 2, Kahire: El-Matba'at el-Kubrâ el-Âmire, Bûlâk, 1294 H./1877: 501-504, 513-514 (Arapça)
6. Belen D, Aciduman A: A Pioneer from Islamic golden age: Haly Abbas and spinal traumas in his principal work, the Royal Book. J Neurosurg Spine 5: 381-383, 2006
7. Hippocrates: Hippocratic Writings (Çev: Adams F). In: Hutchins RM, (ed.) Great Books of The Western World, 10. Hippocrates, Galen. Chicago, London, Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1952: 131-144
8. İbn Sina: Kânûn der Tıbb (çev: Sharafkandi A), cilt 4, Tehran: Soroush Press, 1997: 501-512, 573-581 (Farsça)
9. Kitâb-ı Cerrâhnâme. İstanbul Arkeoloji Müzesi, No: 729, 910 H/1504: 110b-112a, 123a-126b, 131b-132a, 141b-142b
10. Şehsuvaroğlu BN: Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1957
11. Yıldırım N: Alâim-i Cerrâhîn üzerine bazı yeni bilgiler. I. Uluslararası Türk-İslam bilim ve teknoloji tarihi kongresi, İTÜ 14-18 Eylül 1981, cilt 2, İstanbul, 1981: 169-181
12. Yıldırım N: XV. Yüzyıla ait Türkçe bir cerrahname. İst Üniv Tıp Fak Mecm 46 (Supp 90): 227-246, 1983